

GONDOLATOK AZ ÉBREDÉS C. ANTOLOGIA PARASZTI TÁRGYÚ NOVELLÁIRÓL

Mezőgazdaságunk és a falu napjainkban folyó szocialista átszervezése indokoltá teszi, hogy néhány szót ejtsünk az Ünnepi Könyvhétre megjelent antológia paraszti tárgyú elbeszéléseiről. Annak ellenére, hogy a kötetben szereplő írások kiválogatása is bizonyos szempontok szerint történetelt, és hogy nem tükrözi irodalmunk egészének jellemző vonásait, hanem csupán fiatal íróink fejlődésének egy szakaszát, meg kell vitatnunk néhány problémát, melyek a novellákban, vagy azok olvasása kapcsán felmerülnek. Indokolja ezt a téma aktualitása is. Továbbá az, hogy a kötet elég sok falusi olvasóhoz jutott el.

Az alábbi néhány gondolat csupán egy-két vitás, vagy vitatható kérdés felvetését, nem pedig azok teljes megválaszolását célozza.

25 fiatal író novelláját tartalmazza a kötet. Ezek közül 10 paraszti témájú, vagy parasztok között játszódik. Már maga ez az arány is mutatja, hogy mai életünk egyik legfontosabb feladata a falu és a parasztság problémájának megoldása. A művek egy-két kivétellel az elmúlt két-három év eseményeiből merítik mondanivalójukat, vagy — mint Timár írása is — a múltból kiindulva jutnak el a maig. Ez a témaválasztás jó és örvenletes, de kevésbé megnyugtató az a szemléletmód, amellyel egyesek a most választott álló parasztemberhez közelednek.

Négy novella foglalkozik a falu szocialista átalakításával, a szövetkezetekkel. Gerő János: Guzori, Huszti Tamás: Gyűlölet, Tuli József: Ítéletidő és Galgóczi: Miért léptek be? c. írása. Az utóbbi inkább riport, mint novella.)

Gerő, Huszti és Tuli novellájának hangulata, mondanivalója erősen hasonlít egymáshoz. Ez íróik szemléletének rokon-ságát mutatja. Mindhárom mű az emberi jellem tragikus eltorzulásának rajza. A kötet egészét általában jellemzi bizonyos pesszimista, tragikus látásmód, de ezt a torz tragédiát a paraszti tárgyú novellákban szinte ad absurdum fokozzák. Ezek azt sugalmazzák az olvasónak, hogy az idősebb parasztnemzedékek nem tud győzedelmeskedni az új, sőt, éppen az új körülmények szítják fel bennük az eddig lappangó embertelen, szadista érzelmek lángját. Kiúttalannak, zsákutcába jutott-nak tűnik életük.

Az emberi jósnak, a rosszon is győzedelmeskedő emberi erőnek nyomát sem találjuk ezekben a művekben.

Mindhárom novellában a termelőszövetkezet pusztja jelenléte az események megindítója, az egyén lelki eltorzulásának okozója. A konfliktus azonban nem a tsz és az egyén között jön létre, de végső sorban mégis a tsz okozza a tragédiát. A tsz a paraszti élet perspektívája. Nemcsak a gazdálkodási, de az egész paraszti életmód perspektívája. A paraszti élet alakulásának távlata már magában hordja a régi gazdálkodási, gondolkodási, erkölcsi formák felbomlásának szükségességét. A régi formáktól pedig egyesek nehezen tudnak szabadulni, mert nemcsak a földtől, állatoktól, a tárgyi elemektől kell — látszólag megválnia, hanem az évszázadok során kialakult illúzióktól is. Ezek az eltorzult lelkűnek ábrázolt parasztok még nem léphettek rá az ábrándképek megvalósulásának útjára, s máris látniuk kell, hogy vágyaik beteletlenek maradnak, mert az élet elzúg felettük. Tehát nem közvetlenül a tsz jelenléte, hanem a régihez való makacs ragaszkodás, az illúziók minden áron való átélésének szándéka robbantja ki a tragédiát. A tsz szerepe ezekben a novellákban az, hogy éppen perspektívát felvillantó fényében döbbenek rá a parasztok — nem tudatosan, csak sejtés-szerűen az álmok anakronizmusára, és mindenáron — életek árán is, a lélek eltorzulása árán is — követ gördítenek a történelem kereké elé. Ezért a novellákban elkövetett gyilkosságok, torzulások ennek az öntudatlan sejtésnek beismerései.

Kegyetlen, szinte szadista gyilkosságok döbbsentik meg az olvasót: a beteges, törékeny, de a földet szenvedélyesen szerető Guzorit mostohaapja nem heves öszszecsapás öntudatlan pillanatában gyilkolja meg, hanem előre elhatározott szándékkal. Egy hivatásos, „szakképzett” bűnöző szenvtelenségével fojtja bele a kútba könyörgő mostohafiát.

Gerő novelláiból nem derül ki meggyőzően, hogy mi indítja a mostohaapát a gyilkosságra: nem a fiú iránt érzett feloldhatatlan gyűlölet, nem is a kispaszti élet rajongó szeretete, hanem az önzés önmagában, a félelem az illúziók elvesztésének veszélyétől, hogy mielőtt megvalósulna azok átélése, már el is veszi megvalósulásuk hordozóját — a tanyát. Az író, — hogy a gyilkosságot meggyőzőnek mutassa be — az egyszerűbb megoldást választja: a mostohaapát eleve rossznak, álszentnek, kegyetlennek mutatja be. Nincs benne tiszteletre méltó, értékes emberi jellemvonás.

Az eleve embertelen novellahős még borzalmasabb alakja döbbsenti meg az olvasót Huszti és Tuli írásában.

Huszti novellájában mérhetetlen — de indokolatlan és kellően nem motivált — önzéstől indíttatva úgy megkeseríti fia és menyé az öreg, tehetetlen, de még földtulajdonos édesanya életét, hogy az az öngyilkosságban keres menedéket.

Tuli elbeszélésében pedig szándékosan nem viszi idejében az apa legényfiát a kórházba, halálát akarja, nehogy az majd felgyógyulva, kapcsolatba kerüljön a tzs-szel.

Az említett művekben nem az a meglepő és kifogásolható, hogy tragédiávak végződnek, hanem a dolgozó ember jellemének valószínűtlen eltorzulása és ennek az eltorzulásnak motiválatlansága.

Fiatal írókról lévén szó, felmerül a kérdés, honnan e sajátos szemlélet- és ábrázolásmód? Mi a forrása ennek a tragikus, kilátástalan parasztszemléletnek?

Úgy gondolom, hogy alapvetően négy fő összetevőre lehet ezt visszavezetni: irodalompolitikai, világirodalmi, világnézeti és irodalomtörténeti forrásokra

Az MSZMP irodalmi állásfoglalásai hangsúlyozzák, hogy megjelenési lehetősége van nálunk a legkülönbözőbb stílusirányzatoknak, ábrázolásmódoknak, ha azok nincsenek ellentétben a proletárdiktatúra államrendjével. Az 50-es évek elejének szűklátókörű irodalompolitikája után ezek az állásfoglalások az irodalmi kísérletek dömpingjét eredményezték, olykor — a modernizmus álarca alá rejtve — ellenséges, dekadens irányzatok feltámasztását is. Fiatal íróink keresték a sajátosan egyéni ábrázolásmódot, azt a formát, amely alkalmas a XX. századi ember és valóság maradéktalan ábrázolására. Új csapásokon akartak elindulni. Az új csapások keresésének szinte első lépése volt a mai és a két világháború közötti nyugati irodalom nyugtalan, formabontó alkotásainak „felfedezése”. Újszerűen hatott a pszichologizáló, az erkölcsi és a „tudatalatti” problémák boncolgatása, a szimbolizmus behatolása prózába, stb. Továbbá elősegítették ezt az útkereső törekvést a nálunk és Németországban lezajlott irodalmi viták, melyek végül tisztázták, hogy a valóság ábrázolásának nem egyetlen és kizárólagos módja a balzaci realizmus, mint ahogy Lukács György hangsúlyozta. Mindehhez hozzájárult még az is, hogy 1956 után szélesebb ablakot tártunk a haladó polgári világirodalom felé.

Íróink megkísérelték az újszerű formák alkalmazását, a befelé fordulást, de világnézeti szempontból nem tették megfelelő bírálat tárgyává, vagyis nemcsak a nyugtalan, kiforratlan, de újszerű formát alkalmazták, hanem a sajátosan

nyugati társadalmi talajból fakadó eszméiséget is átvették.

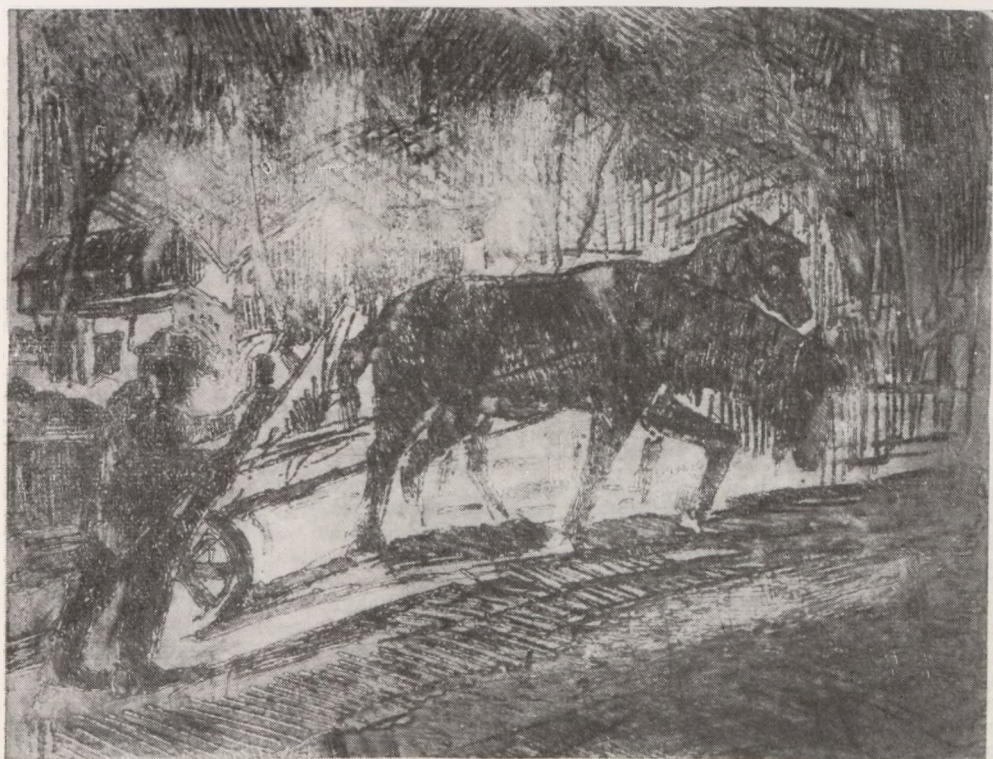
Távol áll tőlem, hogy kétségbe vonjam az említett írók szocialista meggyőződését, de ellentmondást kell látnunk világnézetük és ábrázolásuk között. Nem mondjuk azt, hogy a mi életünkben nincsenek tragikus konfliktusok, de nálunk a tragédia feloldásában kell, hogy segítsen az emberi jószág. Vagy talán még mindig kísért a tisztazugi mentalitás? E három fiatal író eszmei engedményt tett, gyengítve ezzel munkája művészi hitelét is.

A modernizmus elsősorban nem formai, hanem eszmei probléma. A ma embernek eszméi, érzelmei csak modern újszerű formában nyerhetnek méltó ábrázolást. A kötetben szép példái vannak az ilyen ábrázolásnak, a modern eszmék adekvát formában való megjelenítésének.

Ilyen a kötet egyik legsikerültebb darabja, a Passióiáték is, mely mutatja, hogy milyen kitűnő eredményekre vezethet az újszerű forma alkalmazása. Nem pedig kritikátlan átvétele. Van létjogosultságuk a merész, újszerű megoldásoknak, ha azok az előrcmutató írói mondanivalót szolgálik

Megdöbbsentő és elmélyült konfliktus és nagy tragédia bemutatására alkalmas ötletre épül Dávid József Passióiátéka: az ellenforradalom elvakult, szadista irányítói megisméltetik a felizgatott tömeggel a bibliai történetet — a keresztre feszítést Dávid nagy érdeme, hogy felfigyelt az ókori tragédia mögött a lényegre: az emberi jószág és gonoszság konfliktusát. Ezt a lényegre élezi ki, a történetet kitűnően alkalmazva 1956 viszonyaira. Meglátja és megláttatja, hogy az ellenforradalom támadása nemcsak a hatalomról elűzött gazdagok kísérlete volt, hanem a gonoszok, a szadisták harca a jók, az igazak ellen. Hiába akarják azonban magasra szítani a gyűlölet lángját, az egyszerű emberek emberségét nem tudják letörni. Szörnyű tragédiával végződik az elbeszélés: Faragó Péter meghalt a proletárhatalomért. De ez a tragédia nem minden ember elaljasodását kiáltja, nem az eleve rossz emberek rajza. Az éjszaka sötétjében segítségül jönnek az erősek, akik a gyűlölet, a gyilkosság, pusztítás közepette is megőrzik az emberséget, hogy mind az idők végtelenségéig legyőzhessék a felébredő gonoszt.

Ugyanez az emberbe vetett hit sugárzik Tóth László: A néger pilóta c. művéből is. Az ellenséges bombázógép sebesült pilótáján először bosszút akar állni a megvadult tömeg, de amikor az belepusztul sebeibe, mélységes sajnálattal hajtják meg fejüket a halál győzelme előtt. Ez is rendkívüli helyzetet jelenít meg. A háborús pusztítást oly nagymértékben viselő népnek lenne megfizetni-

IVÁNYI ÖDÖN: SZÉNFUVAROZÁS

valója, de még ekkor is ember tud maradni.

Dávid novellájában a sok küzdelem árán legyőzött régi akarja eltiporni a már viruló újat. Az ellenforradalom nemcsak a gazdasági, politikai hatalom visszaállítására irányult, hanem a múlt rendszer erkölcsi világrendjének visszaállítására is, nemcsak gazdasági nyomorba akarták visszataszítani a népet, hanem kulturális, erkölcsi fertőbe is. A paraszti élet minden megnyilvánulását veszély fenyegette. S az, hogy ideig-óráig a nép egy bizonyos része is embertelen indulatok hatása alá került, mutatja a régi erkölcs, a régi szemléletmód maradványait, az évszázados elnyomás szülte kegyetlen önzést. A rendkívüli helyzetben fogant indulatot azonban legyőzi a jó, az emberhez méltó érzelem, ezért nem lehangelők, nem kilátástalanok ezek a művek. De Huszti, Tuli, Gerő művéből hiányzik az emberszeretet, s ez az antihumánus látásmód teszi problematikusá elbeszélésüket.

A parasztsággal kapcsolatos helyzetek, olykor antihumánus szemléletnek forrása lehet végül irodalmi hagyományunk helytelen értékelése is.

Haladó prózairodalmunk már jelentkezősekor a jobbágyság problémáival foglalkozott, s különösen nagy tért hódított ez a téma a századfordulón, majd Móricz fellépésekor és a két világháború között. Azokban az időkben kapott nagyobb súlyt és élesebb megfogalmazást a paraszti probléma, amikor népünk sorsforduló előtt állt, és a társadalom fejlődése nyilvánvalóvá tette, hogy a paraszti élet adott formája tarthatatlan. Tarthatatlan, mert az egyének sorsa szükségszerűen tragédiába torkollik, olykor nemcsak gazdasági értelemben, hanem az egyén fizikai megsemmisülése értelmében is. A társadalom megmerevedett formái (a mezőgazdaságban szinte jobbágyi formák) olyan súllyal neheztedek a parasztságra, hogy megoldásuk az adott társadalmon belül lehetetlen volt, a megoldás csak az uralkodó osztályok szempontjából történhetett kedvezően, ami szükségszerűen vont maga után a paraszti sorsok tragédiába fordulását. A sokszor végtelenen megnyilvánuló önzésnek, szűklátókörűségnek, az „éljünk, ahogy lehet” jelszónak mindennekeftől való életelvű nyilvánítása mélyen a tartós elnyomásban gyökerezik, s a megmaradásnak, jobbik esetben a harcnak az eszköze volt.

Az írók — különösen a két világháború között — elmélyülten és meggyőzően ábrázolták a paraszti élet tragikumát, s ezt a tragikus sorsot elmélyítették még a „magára hagyott parasztság” életével is. A társadalom sivársága és az írók világnézeti korlátai miatt váltak műveik lehangolókká, pesszimistákká. Vi-

lágnezeti korlátaik ellenére is azonban a társadalom alapvető konfliktusa nyert megfogalmazást: a megmerevedett jelen konfliktusa egy pontosan meg nem határozott újjal, ami mégis az adott kor és életmód tagadását jelentette. Ez a harc kérihetetlen, az ellentétek antagonisztikusak, a konfliktus szükségszerűen vezet el az egyik fél bukásához.

Ezt a tragikus szemléletmódot is eszmei kritika nélkül vették át a fiatal írók. Bizonyos formai, nyelvi hagyományokor igyekeznek túllépni, de az eszmei hagyományoktól, a szemléletbeli sajátosságoktól nem tudnak szabadulni.

Társadalmunk élete — különösen a falusi élet — ma sem konfliktus mentes. Az is lehetséges, hogy az összeütközés tragédiával végződik, de ez a tragédia nem általános, egyáltalán nem tipikus, nem is szükségszerű, és főleg nem szükségszerű az egyén erkölcsi, fizikai megsemmisülése.

Sajátos, úgyszólván anakronisztikus konfliktussal állunk ma szemben: a jelen nem a jövővel csap össze a haladás érdekében, hanem a múlt a jelennel a régi életforma megtartásáért. Egyesek, vagy egyes rétegek a már fejlettebb jelennel szemben is őrizni akarják a túlhaladott múltat. Ez a konfliktus nem feloldhatatlan, sőt, csak a szocialista társadalmon belül oldható fel, mert csak mi tudjuk biztosítani a megoldás gazdasági, kulturális és erkölcsi feltételeit. Ez a konfliktus semmiképpen sem vezethet el az ember teljes elaljasodásáig. Kár feltámasztani a két világháború közötti reakciós irodalom úri népszemléletét, mely a parasztot csak gyilkos indulatok hevében mutatta be. Ezt a szemléletmódot már a népi írók a 30-as években leleplezték és elutasították. Akkor is az volt az igaz, amit Illyés Gyula írt a Koratavasban, hogy a parasztság döntő többsége a nyomor és elnyomás közepette is megőrizte emberségét. Ma még kevésbé indokolt a torzítás. Soha még egyetlen rendszer sem bízott annyira az emberben, mint a mi rendszerünk. Ennek a bizalomnak emberen belüli oka van, amit észre kell venni.

Az említett novellák írói erősen kiélezzik a köztudatba is oly mélyen belegyökerezett véleményét a paraszti önzésről. Tagadhatatlan, évszázadok során mintegy védekezésül egyes esetekben erősen kifejlődött ez az önzés a földdel bíró parasztokban, de ennek az önzésnek mindig társadalmi gyökerei voltak. Az említett művekben ez az önzés azonban öncélvá válik, az újjal szemben tanúsított eleve ellenséges magatartásnak, a sokat emlegetett paraszti konzervativizmusnak búvóhelyévé. Természetesen léteznek még ma is a múlt gondolkodásának maradványai. De az 1959-es esztendő megmutatta, hogy a felszabadulás óta eltelt 15 év alatt

a paraszti gondolkodásmódban is jelentős változások mentek végbe, es ezzel is számolni kell. Galgóczi riportja rámutat erre a változásra: a paraszt nem megy el szó nélkül a technika nagyszerű vívmányai mellett, felismeri, hogy milyen elmentmondás van a modern technika haladása és a régi paraszti termelés között. Tudatába beszűrődnek korunk vívmányai, új elemei, erkölcsi normái, s éppen ezek fényében ismeri fel életmódja tarthatatlanságát. Ez a felismerés nem konfliktusmentes, de az összeütközés még az erkölcsi normák terén sem vezet szükségszerűen tragédiához. Hihető az, hogy egy középparaszt három éjjel siratta szép tinóit, de a negyedik nap belépett a szövetkezetbe. Mert a paraszt nemcsak konzervatív, hanem jó számoló is. Egyre nagyobb többségük ismeri fel, hogy tartós jólétet csak a szövetkezet tud biztosítani számára. Tehát a paraszti önzés szélsőséges kiélézése ma nem indokolt.

Nem akarunk mi semmiféle „hurrá optimizmust” számon kérni az íróktól, nem is akarjuk útját állni a modern kísérle-

teknek, csupán arra szeretnénk felhívni figyelmüket, hogy a tetszetős megoldások látszatáért ne engedjenek az eszmei tisztaságból és ne feledkezzenek meg az írói felelősségről.

Arra kell rámutatni, hogy nem az új megjelenése és térhódítása sodorja tragédiába a parasztot, hanem a kisparaszti életmód fenntartása teszi kilátástalanná, lehangolóvá, megrekedtté a paraszti életet, az mélyíti el egyre nagyobb mértékben a kor és a paraszti életmód ellentmondását. Az ember nem eleve rossz, nehezebben hajlik a rosszra, mint a jóra. Erre a jóra, az emberi értelemre, társadalmunkra támaszkodva kell keresni a megoldás útját.

Nem vagyunk ellenségei az irodalmi kísérleteknek, az újszerű formai megoldásoknak, a szélsőségek ábrázolásának, de ezek a törekvések csak akkor indokoltak, és csak akkor vezethetnek nagy művészi eredményekre, ha a mi korunk, a mi új és sajátos problémáink kifejezői, pártos megnyilvánulásai.

